

І. В. Конончук,

старший викладач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України

МОВА В АНТРОПОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ О. Ф. БОЛЬНОВА

У статті аналізується мова у педагогічно – антропологічному аспекті, зокрема розглядаються напрями дослідження мови. Окреслюється значення мови для розкриття та самостановлення людини. Розкривається важливість культури діалогічного мовлення викладача та майбутнього фахівця, що дозволяє викладачам виділити певні орієнтири у своїй педагогічній діяльності.

Ключові слова: мова, педагогічна антропологія, діалог.

ЯЗЫК В АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ О. Ф. БОЛЬНОВА

В статье проводится анализ языка в педагогично-антропологическом аспекте, а также рассматриваются направления исследования языка, раскрывается значение языка в становлении человека. Важность культуры диалога между преподавателем и будущим специалистом позволяет определить ориентиры в его педагогической деятельности.

Ключевые слова: язык, педагогическая антропология, диалог.

LANGUAGE IN THE ANTHROPOLOGICAL THOUGHT OF O. BOLNOV

The language in pedagogic and anthropologic aspect, dialogue culture is analyzed in the article. This research work touches upon importance of dialogue culture between teacher and future specialist which helps to find directions in teaching process.

O. Bolnov studied language in two directions. The first – world disclosure by means of language, the second – man development. Bolnov argues that various languages due to their vocabulary expand the notion of reality in many ways. The human perception of reality is always guided by certain understanding of the world and life which is revealed through language. Exploring the other direction Bolnov drew attention to the fact that expressing themselves people acquire inner strength and become themselves. This is based on one of his main ideas, namely: the main educational goal is encouraging people to talk and give them the courage to present themselves. This implies that every statement requires a partner and language equals talk.

Language with its importance to a person's education and development embraces a significant number of issues in the pedagogical and anthropological thought of the scientist. Bolnov raises the question to what extent the anthropological method is appropriate to make language educational value deeper than it has been before.

Comparing to other academic disciplines the study of a foreign language has specific characteristics in the educational field. The basic form of teaching a foreign language is in the form of a dialogue between a teacher and the audience. It enhances the individual work with students that is the key to success in educational work. A teacher can rely on the inner reserves of a particular student taking into account the level of his/her development, his/her outlook, activity, creativity, psychological traits of his/her personality.

Key words: language, pedagogical anthropology, dialogue.

Якщо вплив освіти на мову є цілком очевидним та різноманітним, то питання про зворотній вплив – мови на освіту – залишається відкритим. Кращі уми XIX ст. розуміли мову як духовну силу, яка формує культуру народу. Однак, як побачити вплив мови на світосприйняття. У науках про людину ще не знайдені підходи, які б дозволили відкрити найбільш глибокі та внутрішні витоки людської культури. Наприклад, ми не повністю усвідомлюємо, наскільки світ, який людина створила навколо себе, визначається його фізичними та психічними можливостями, наприклад людськими – антропоморфними – уявленнями про те, що таке «великий», «малий», «відповідний», «симетричний», «гарний». При всій гостроті зацікавленості сучасної людини до фольклору, міфу, ми недостатньо уявляємо міру присутності та участі слова в освіті. Погляд на світ, відображений в мові, розгортається в культурі народу, як зерно в колосі.

Метою статті є аналіз мови у педагогічно – антропологічній думці О. Ф. Больнова, мови як чинника у виховному процесі та культури діалогічного мовлення у ході саморозвитку особистості викладача та студентів в науковій літературі.

Віра в визначальний вплив мови на духовний розвиток народу лежала в основі філософії мови Вільгельма фон Гумбольдта. «Один з найвидатніших людей Німеччини» (В. Томсен), видатний представник німецького класичного гуманізму, Гумбольдт був людиною універсальних знань і різнобічної державної діяльності, філолог-класик, основоположник загального мовознавства, антрополог, юрист, філософ та дипломат, міністр в уряді Пруссії, академік Берлінської академії, засновник Берлінського університету. Останню працю Гумбольдта – тритомне дослідження «Про мову каві на острові Ява» – було надруковано після його смерті. В теоретичному вступі до цієї роботи, який мав назву «Про розходження будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства», Гумбольдт писав: «У кожній мові закладено самобутнє бачення світу. Як окремий звук постає між предметом та людиною, так і вся мова, в цілому, виступає між людиною і природою, що впливає на нього зсередини і ззовні [...]. І кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише остільки, оскільки вона тут же вступає в коло іншої мови» [6, с. 52].

За Гумбольдтом, мова «є одна з форм, в яких духовна сила людини вступає у вічно діючий процес». Вона – «орган внутрішнього буття – саме це буття, крок за кроком, досягає внутрішнього пізнання та зовнішнього вияву». Мова має, принаймні, одну важливу перевагу перед усіма іншими проявами духовної сили людини: перед правовими поглядами народів, перед їх державними установами, перед наукою та мистецтвом, звичаями, творіннями та справами. А саме – це те, що з усієї відвертості людського духу вона, безумовно, перша. Вона – найперша з ознак, що відрізняють людину від інших творинь природи, вона – перший та необхідний щабель, відштовхуючись від якого людство може рухатися далі. Тому мови слід розглядати «як принцип послідовного духовного розвитку», а відмінності в мовах і відмінності в культурах різних народів – як два взаємно обумовлюючі та взаємно висвітлюючі явища. Мова є не тільки засобом вираження вже пізної дійсності, але, більш того, засобом пізнання раніше невідомої. Відмінність у мовах – не тільки різниця звуків та знаків, але й відмінність у баченні світу. Мова є невід'ємною частиною людської культури і являє собою найважливіший її компонент: «Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства та супроводжує його локального прогресу чи регресу, віддзеркалюючи кожну стадію культури». Мова найменш пов'язана із свідомістю: «Мова виникає з таких глибин людської природи, що в ній ніколи не можна побачити навмисного творіння народів. Їй притаманний очевидний для нас, хоча й незрозумілий самодіяльний початок, і, в цьому плані, вона зовсім не продукт будь-якої діяльності, а мимовільна еманация духу, не тво-

ріння народів, а, їх внутрішня доля, яка дісталася їм у спадок. Вони користуються нею, самі не знаючи, як її створили» [6, с. 36]. Ідея про повністю несвідомий розвиток мови та неможливість втручання у мову потім отримала розвиток у Ф. де Соссюра та інших лінгвістів. Людина не може ні мислити, ні розвиватися без мови: «Створення мови обумовлено внутрішньою потребою людства. Мова – не просто зовнішній засіб спілкування людей, підтримки громадських зв'язків, його закладено у саму природу людини. Вона є необхідною для розвитку духовних сил і формування світогляду, а цього людина зможе досягти тільки тоді, коли її власне мислення матиме зв'язок з мисленням громадськості» [9, с.111].

Основні чинники, що визначають мовний образ світу, були визначені вже в XVIII – XIX ст. – в працях Кондільяка, Гердера, Гумбольдта, Потебні. В першу чергу це дух народу, «спосіб вкорінення людини у дійсність» – його індивідуальна спрямованість на чуттєве або раціональне відображення дійсності, яка визначає співвідношення суб'єктивного та об'єктивного в мовних позначеннях (Гумбольдт). Дух народу, його характер, а отже, і дух мови, крім природних умов існування, залежать від соціальних факторів: від обставин способу життя та виховання, від характеру та умов трудової діяльності (Гердер) і, навіть, від форми правління (Кондільяк).

З утвердженням в науці діалектичного методу все більш важлива роль відводиться тимчасовому факторові: мовна картина світу змінюється з «віком» мови, яка відображає шаблі культурного розвитку та розвитку свідомості. Як показав О. О. Потебня, найбільший в XIX ст. вітчизняний філолог-мислитель, розрізнення щодо суб'єктивного та відносно об'єктивного змісту думки, зміст самосвідомості, здатність до абстрактного мислення – зокрема здатність уявляти якість та дії незалежно від субстанції, здатність до виявлення відносин, кількість та якість мовних категорій – явища, які розвиваються. Зростання «капіталу думки» на шляху пізнання об'єктивного світу зумовлює еволюцію самосвідомості та ставлення особистості до природи, що призводить до зміни типів мовного мислення – від міфічного до власне поетичного та, далі, до прозаїчного. Відповідно змінюється і мовна картина світу.

О. О. Потебня перебував під сильним впливом ідей В. фон Гумбольдта, однак переосмислив їх у психологічному контексті. Філолог займався вивченням співвідношення мислення і мови, в тому числі, в історичному аспекті, виявляючи, перш за все на слов'янському матеріалі, історичні зміни у мисленні народу. О. О. Потебня відомий також своєю теорією внутрішньої форми слова, в якій конкретизував ідеї В. фон Гумбольдта. Внутрішня форма слова – це його «найближче етимологічне значення», яка усвідомлюється носіями мови (наприклад, у слова стіл зберігається образний зв'язок зі стелити); завдяки внутрішній формі слово може отримувати нові значення через метафору. Саме в трактуванні О. О. Потебні «внутрішня форма» стала загальноживим терміном у російській граматичній традиції.

Відображення в мові різних світоглядів та настроїв як окремих індивідумів, так і цілих людських груп, в свою чергу, дає право, дотримуючись І. А. Бодуена де Куртене, «вважати мову особливим знанням, тобто ми маємо право прийняти третє знання, знання мовне, поруч з двома іншими – зі знанням інтуїтивним, споглядальним, безпосереднім, та знанням науковим, теоретичним».

Якщо в цілому оглянути сучасну філософську ситуацію у Німеччині, перш за все привертає увагу те, яким чином пов'язані питання теперішньої філософії з мовою. Так на конгресі з філософії у Гейдельберзі у 1966 розглядалися питання мови, логіки та семантики. Це є актуальним і для сучасної педагогіки. Необхідно вказати на те, що конгрес «Німецької спілки з виховання», який відбувся в Гетенгені у 1966 році під патронатом О. Ф. Больнова, був цілком присвячений проблемам мови.

Антропологічна педагогіка Больнова завдяки феномену виховання, прямує до основи людського життя, обов'язково натрапляє на мову. Бажання досліджувати мову у Больнова з'явилося завдяки Гансу Ліппсу, яке проявилось у творі «Філософія мови В. ф. Гумбольдта», та у доповіді «Проста мораль» на третьому конгресі у Бремені (1950). Мова в її значенні для освіти людини та одночасно для самостановлення людини утворює з того часу, важливе коло питань у педагогічно-антропологічній думці Больнова. Його постановка питання виходить з того, «у якій мірі антропологічний спосіб підходить для того, щоб зробити виховне значення мови більш глибоким, ніж це було можливим до цього часу» [4, с. 215]. Це визначає перспективу його педагогічно-антропологічного дослідження мови. При цьому мова не йде ні про закони структури мови, чим займаються лінгвісти, ні про мову як засіб виховання або учбовий матеріал. Найцікавішим для Больнова є антропологічна функція усної мови у загальному зв'язку з людським життям.

О. Ф. Больнов досліджував мову у двох напрямках. Перший – розкриття світу мовою, другий – самостановлення людини. Больнов разом А. Гелен виходять з того, що людині вдається за допомогою мови прикривати незнане сприйняття у великій кількості та скорочувати відкрити даність світу. Проте, це також означає, що мова керує нашим доступом до світу, не тільки сприйняттям, а, загалом, керує всією поведінкою людини. Грунтуючись на ідеях В. фон Гумбольдта, Больнов стверджує, що різні мови завдяки лексиці розширюють поняття про дійсність різноманітними способами. Не тільки те, що я розумію, обумовлено таким чином мовою, але й спосіб, як я розумію це, та як я це залучаю до свого світу. Назва, наприклад, «не додається додатково до раніше відомого предмету, а назва перетворює його в дещо визначене» [5, с. 213]. Тут Больнов висловлюється проти розповсюдженішої точки зору на завдання виховання та, перш за все, шкільних занять, які полягають, в тому, щоб сприяти спогляданню дітьми чітких понять. Больнов заперечує таку думку, це було б передумовою, що всім поняттям можна було б дати дефініцію. Помилково, перш за все тому, що в принципі, поняття, які піддаються визначенню, є там, де «можлива конструктивна систематична будова. Як тільки ми переходимо на мову щоденного життя, ця можливість припиняється дуже швидко, не будучи поміченою як недолік у нашому подоланні життя» [4, с. 201]. При цьому Больнов думає про мовні «концепції» Ханса Ліппса, де пропонується визначене значення речей через особливе розуміння. За Гумбольдтом, кожна мова з самого початку включає визначене уявлення про світ, яка передує даним про світ та лежить в їх основі. Цей факт Больнов формулює зі свого боку наступним чином: «Мова навіть не відображує дійсність, яка була вже у наявності, а пояснює її за допомогою певного поділу та інтерпретацій, на основі чого потім вибудовує власний світ» [4, с. 203].

Це означає, що людське сприйняття реальності завжди керується визначенням мовою розумінням світу та життя. «Мова не копіює світ з його структурою, а в певній мірі несе свою власну. Вона – творець» [5, с. 121]. Мова будує світ символів, так що людина живе вже в інтерпретованому світі та може не помічати так звану голу реальність. У мові такою ідеалізованою формою виявляється герменевтичне ставлення людини до світу.

Досліджуючи другий напрям, Больнов звертає увагу на те, що у висловлюванні людина здобуває внутрішню міцність та стає собою. Кожне висловлювання формує дійсність, і у цьому «експонуванні» людина може знайти себе. На цьому ґрунтується одна з головних тез Больнова, а саме: головним виховним завданням є спонукання людини до розмови та надання їй мужності презентувати себе. Тут мається на увазі, що кожне висловлювання передбачає наявність партнера, а мова – це відповідно розмова.

«Виховання до розмови» таку доповідь зробив Больнов на робочому засіданні німецької спілки виховання в Гетенгені, відмічаючи те, що процес бесіди суттєво залежить від партнера. «Дивлячись як він (партнер) відноситься, чи погоджується, підбадьорює, чи закликає до уточнення, реагує скептично, запобігає мовчанням подальшому розвиненню розмови; у всякому разі це не тільки той, на кого направлено висловлювання, а й завдяки кому перше взагалі стає можливим. Тезу про те, що мова здійснюється тільки в бесіді, Больнов розвинув далі: не в монологічному мисленні одинака, а у плідній діалогічній бесіді народжується істина. Бесіда – це вища досконалість у цьому сенсі, до якої людина може приєднатися. Отже важливе виховне завдання – залучити людину до бесіди» [8, с. 218].

Фатальна ознака авторитарної політичної системи полягає в тому, що не існує діалогу. Мовлення перекручується таким чином, що мова стає засобом вказівок та пропаганди, тобто засобом панування, яким зловживають. Монологічне мовлення стає авторитарним. Всі цілі світогляду, як націонал-соціалізм, можуть бути досягнуті лише тоді, коли врешті-решт «абсолютна відповідальність з абсолютним впливом» опиняються в одній руці. Виникає питання: «Чому авторитарні люди ігнорують можливість бесіди?» Передумови бесіди полягають у подвійній людській здатності: розмовляти та слухати. Труднощі під час розмови полягають за Больновим у побоюванні співрозмовника протягнути партнерові руку, оскільки він боїться бути знеславленим та викритим. Розмова вимагає особливої мужності відмовитись від природної безпеки та не замикатися в собі. О. Ф. Больнов впевнений, що дійсна розмова можлива завдяки людяності тільки у розкритості людини. Подібні труднощі є й під час слухання, оскільки воно вимагає подолання природного егоцентризму та наївного наполягання на своєму. Під час розмови повинна бути подвійна природна безпека, бо в цьому відношенні це є завжди ризикованою дією. Отже, вирішальна теза Больнова: «людина мусить вчитися розмові у боротьбі проти скочування у природну безпеку. Це ставить виховні вимоги, а саме, розвивати у людини передумови для успішної розмови, створювати можливості у цьому напрямку та піклуватися про них». При цьому О. Ф. Больнов наголошує, що це вимагає від вихователя самовизначення, «відмови від авторитарності та готовності беззастережно присвятити себе цьому питанню» [8, с. 220]. Саме на викладачах лежить відповідальність за якісну мовну освіту.

Культура діалогу кожного викладача і майбутнього фахівця є частковим процесом, що в якості складника входить до цілісного та надвичайно складного процесу саморозвитку особистості. На думку С. М. Амеліної, сутність процесу підвищення рівня культури діалогу у рамках саморозвитку людини полягає у самовдосконаленні і самовихованні для більш повного задоволення однієї з основних людських потреб – потреби у самореалізації.

У порівнянні з іншими навчальними дисциплінами іноземна мова має специфічні особливості у виховній сфері. Основна форма проведення занять з іноземної мови має постійну форму діалогу викладача з аудиторією, розширює можливості індивідуальної роботи зі студентами, що є запорукою успіху в навчально-виховній роботі. Викладач може опиратися на резерви особистості конкретного студента, у повній мірі враховувати рівень його розвитку, підготовку, світогляд, активність, творчий потенціал, психологічні риси його особистості.

«Метою навчання іноземним мовам стає не набір конкретних вмінь, а формування такої мовної особистості, для якої іноземна мова буде потрібна «для життя», для спілкування в реальних ситуаціях, яка буде в змозі здійснювати ефективне спілкування з представниками інших культур» [10, с. 35]. Оскільки вміння спілкуватися іноземною мовою допомагає краще орієнтуватися у ситуації та безпосередніх ділових контактах, це забезпечує вільне самовираження особистості у виробничих відносинах. Незаперечною стає роль іноземної мови у формуванні громадянських якостей особистості. Іноземна мова стає складовою частиною освіти та громадянського виховання. Ми навчаємо молодь не тільки пишати своєю країною, але й вміти з повагою ставитися до інших культур та адекватно діяти в умовах іншого культурного та мовного середовища.

Література:

1. Амеліна С. М. Тренінги з розвитку умінь та навичок діалогічного спілкування / С. М. Амеліна. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 76. с
2. Bollnow O. F. Sprache / O. F. Bollnow // in: Symphilosophien Bericht über den Dritten Deutschen Kongreß für Philosophie, 1952. – S. 148.
3. Bollnow O. F. Sprache, Moral und Erziehung / O. F. Bollnow // in: Bildung und Erziehung. – 20. Jahrg. – Heft 6. – 1967. – S. 401.
4. Bollnow O. F. Sprache und Erziehung / O. F. Bollnow // in: Bildung und Erziehung. – 18. Jahrg. – Heft 3. – 1965. – S. 217.
5. Bollnow O. F. Sprache und Erziehung // O. F. Bollnow. – 1966. – S. 125.
6. Bollnow O. F. Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie / O. F. Bollnow // in: Zeitschrift für Deutsche Bildung, 1938. – S. 111.
7. Bollnow O. F. Die Bedeutung der Sprache für die sittliche Erziehung, in: Bildung und Erziehung, 20. Jahrg., Heft 6, 1967. – S. 406.
8. Bollnow O. F. Erziehung zum Gespräch // in: Zeitschrift für Pädagogik, 7 Beiheft, 1968. – S. 217–229.
9. Lipps Hans «Die Verbindlichkeit der Sprache» (1938) // in: Die Verbindlichkeit der Sprache. – 2. Aufl. – 1958. – S. 116.
10. Концептуальные основы разработки технологий воспитания средствами иностранного языка в техническом ВУЗе. Сумина В. Е-Изд-во Южно-Российский государственный технический университета, 2005. – С. 35–38.
11. Холодович А. А. О «Курсе общей лингвистики» Ф. де Соссюра // Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. – М., 1977. – С. 9-29.